

БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЛІТАРАТУРА

І. А. Бурдзялёва

ЛІТАРАТУРНЫЯ УПЛЫВЫ Ё БАЛАДАХ ТАМАША ЗАНА

Таварыства філаматаў, адным з арганізатараў якога і найбольш уплывовым чальцоў быў Тамаш Зан, – унікальная з’ява, якая аказала моцнае і шматграннае ідэйна-творчае ўздзеянне на літаратурнае жыццё Беларусі ўсяго XIX стагоддзя. Як адзначае вядомы польскі даследчык С. Свірка, таварыства філаматаў неўзабаве пасля ўзнікнення пачынае спаўняць “па-за сваім галоўным ідэйна-патрыятычным заданнем таксама і функцыі заканспіраванага літаратурнага клуба і сяброўскага семінара паэтыкі”.

Да кола найбольш значных паэтаў-філаматаў належалі А. Міцкевіч (1798–1855), Я. Чачот (1796–1847), Т. Зан (1796–1855), А. Петрашкевіч (1793–1863), А. Э. Адынец (1804–1885). Заўважым, што па творчай актыўнасці Т. Зан, як правіла, называецца трэцім сярод філаматаў. Сябры Міцкевіча складалі пакаленне асветніцкіх паэтаў, этычны і эстэтычны ідэал якіх быў у асноўным сфарміраваны пад уплывам сентыменталізму. Сапраўды, пэўныя жанравыя прыхільнасці і павялічаная пачуццёвасць характэрна для інтымнай лірыкі Т. Зана. Пасля яго захаплення творамі Лоўрэнса Стэрна “Сентыментальнае падарожжа” і “Трыстам Шэндзі”, якія выйшлі ў польскамоўных перакладах, уплыў англійскага пісьменніка настолькі адчуваўся ў праявітых тэкстах Зана, што сябры надалі яму мянушку “віцэ-Стэрн”.

Бясспрэчна, багаты вопыт сентыменталізму ў галіне чалавеказнаўства быў значным і актуальным для новага рамантычнага ўспрыняцця свету. У асяродку Блакітнага саюза праходзілі плённыя пошукі новых сродкаў і форм мастацкага асэнсавання рэчаіснасці, адбывалася складанае ўзаемадзеянне розных тыпаў мастацкай свядомасці, што прывяло да якасна новага ўзроўню светаадчування – рамантызму. Невыпадкова творчасць філаматаў найпрост звязваюць з перадрамантызмам у літаратуры Беларусі. Безумоўна, да ўласнага літаратурнага досведу дадавалася цікавасць і творчае засваенне мастацкіх здабыткаў заходнееўрапейскіх рамантыкаў. У паэзіі філаматаў з іх напружаным мастацкім пошукам, сінтэтызмам, шматстылёвасцю адбываліся працэсы, тыпалагічна блізкія феномену літаратурнага руху “Буря і націска”, які таксама лічыцца першапачатковым этапам у станаўленні нямецкага рамантызму.

Беларуская літаратура развівалася паводле агульнаеўрапейскай літаратурнай парадэгмы. Разам з тым, агульны кантэкст развіцця прадугледжвае міжлітаратурныя кантакты і абмен мастацкім вопытам. Найбольшую значнасць для станаўлення рамантызму ў шматмоўнай літаратуры Беларусі XIX ст. мае рэцэпцыя эстэтычнай думкі і мастацкіх дасягненняў нямецкага рамантызму. Нямецкі рамантызм, які паўстаў у канцы XVIII – пачатку

XIX ст., стаўся выбітнай ідэйна-мастацкай з’явай, а традыцыі, закладзеныя нямецкімі філосафамі і прадстаўнікамі нямецкага прыгожага пісьменства, аказалі значнае ўздзеянне на інтэлектуальна-культурнае жыццё ўсёй Еўропы. Як адзначае А. Л. Батурына, паэты-філаматы ў пошуку імпульсаў для ўласнай творчасці і наватарскіх ідэй звярталіся да нямецкіх літаратурных канцэпцый. Вялікай папулярнасцю карысталіся працы тэарэтыкаў мастацтва і пісьменнікаў братоў Фрыдрыха і Аўгуста Вільгельма Шлегеляў, распрацаваная Ё. Гердэрам ідэя народнасці літаратуры была сугучна захапленню філаматамі беларускім фальклорам, міфалогіяй, айчыннай архаікай. У рознага кшталту пісьмовых дакументах філаматаў фігуруюць імёны Ф. Шылера, Ё. В. Гётэ, штурмераў Ф. Г. Клапштока, Л. Хельці, Ё. Гляйма. Вялікае ўражанне рабілі на маладых паэтаў балады Г. Бюргера: “Дзікі паляўнічы”, але ў першую чаргу “Ленора”, якая, дарэчы, выклікала хвалю прайманняў і наследаванняў па ўсёй Еўропе.

Праявы новага рамантычнага кірунку ў творчасці Т. Зана, як і ў яго папличнікаў А. Міцкевіча і Я. Чачота, найбольш яскрава выявіліся ў баладным жанры. Пяру Т. Зана належаць восем балад, прычым чатыры з іх папярэднічалі адпаведным творам А. Міцкевіча. Такім чынам, Т. Зан і Я. Чачот першымі засвоілі новы жанр літаратурнай балады і падрыхтавалі глебу для з’яўлення славурых балад Міцкевіча, які шмат у чым абапіраўся на іх вопыт. Сваю першую баладу “Нерына” Т. Зан піша пад ускосным уплывам славурай “Леноры” Г. Бюргера ў 1818 г. Сын прафесара рускай літаратуры Віленскага ўніверсітэта Ф. Чарняўскі прынёс на пасяджэнне гуртка філаматаў баладу В. Жукоўскага “Людміла” (1808) – вольны пераклад Бюргераўскай “Леноры”, якой рускі паэт надаў нацыянальны каларыт. Гэта балада адкрыла новую старонку ў культуры Расіі. Як адзначаюць літаратуразнаўцы, “переход от сентиментализма к романтизму был совершен благодаря удачной адаптации зарубежных литературных достижений на русской почве”. Варта адзначыць, што і Бюргер у свой час атрымаў стымул да баладнай творчасці ад зборніка старажытнай англійскай паэзіі Т. Персі і “Песень Асіяна” Дж. Макферсана. “Людміла” была прачытана філаматамі і выклікала ўсеагульнае захапленне. Назаўтра Т. Зан прапанаваў сваю новаствораную баладу “Нерына”, напісаную непасрэдна пад уражаннем пачутага твора. Даследчыкамі неаднаразова праводзілася супастаўленне балад Т. Зана, В. Жукоўскага і протапластычнага твора Г. Бюргера і зроблена выснова, што Зан стварыў сваю баладу як амаль даслоўны пераклад “Людмілы” з невялікай адаптацыяй да айчыннай гісторыі. Калі ў базавым тэксце каханы Леноры, Вільгельм, загінуў у бітве пад Прагай (6 мая 1757 г. падчас Сямігадовай вайны), то жаніх Людмілы здабыў супакаенне – “Там, в Литве, краю чужом...”. Т. Зан таксама скарэктаваў гістарычныя рэаліі: успамінае “wojsko Rogoni”, а вечны дом жаніха пераносіць за Буг. У астатнім балада сведчыць пра прамое следаванне Жукоўскаму. На гэта паказваюць і шэраг недакладнасцяў, прычынай якіх з’яўляецца неразуменне некаторых рускіх слоў у тэксце Жукоўскага. Так, напрыклад, «воздушные цепи» Жукоўскага ператварыліся ў Зана ў “bezduszny

lancuch". Руское слово "зыбкий" – у "szybki". Па ўсім відаць, што Зан найперш арыентаваўся на рускамоўную адаптацыю балады, а не на арыгінальны тэкст Г. Бюргера. Тым не менш, гэты твор Т. Зана – першая спроба напісання рамантычнай балады, інспіраваная комплексным уздзеяннем: ускосным "Леноры" Г. Бюргера і непасрэдным – яе перакладу В. Жукоўскім. Варта адзначыць, што "Нерына" Т. Зана – першая з шэрагу "ленор" у польскамоўнай літаратуры, а ў айчынную літаратуру разам з ёй прыходзіць так званая "жахлівая" літаратурная балада (*Schauerballade*), пачынальнікам якой, як падкрэслівае А. Л. Батурына, лічыцца Г. Бюргер. Пасля з'яўлення "Леноры" матыў вяртання мёртвых стаў папулярным ва ўсёй еўрапейскай рамантычнай літаратуры, у тым ліку і ў беларускай, дзе ён арганічна спалучаўся з фальклорным матывам яднання закаханых пасля смерці або ў адной магіле, або праз персаніфікаваны вобраз сплеченых паміж сабой дрэўцаў.

Рамантычная балада аказалася сугучнай характару Т. Зана, у характары якога, па сведчанні сяброў, спалучаліся надзвычайная эмацыйнасць і імпульсіўнасць, якія часам яму шкодзілі, і рамантычны містыцызм, захапленне модным тады магнетызмам. Героі, якія кідаюць выклік зямным і грамадскім законам, таямнічасць, загадканасць, прыемны жах, атмасферныя замалёўкі прыроды характэрныя для ўсіх балад пісьменніка. Атрыбутыўным кампанентам рамантычнай ночы, а менавіта ў начны час адбываюцца падзеі большасці балад Зана, з'яўляецца месяцовае святло: то мёртва бледнае, яно асвятляе дарогу Нерыны з жаніхом да могілак, то злавесна чырвонае ў баладах "Цыганка" і "Твардоўскі".

Своеасаблівай варыяцыяй матыву яднання жывых з каханымі ў смерці з'яўляецца балада Т. Зана "Цыганка". Гэта журботная гісторыя вясковай дзяўчыны, якая чакае з вайны каханага. Твор удала сінтэзуе фальклорныя матывы і літаратурныя традыцыі. У рамантычнай манеры вытрымана апісанне прыроды: "Сонца знікла за гаем // Дзьме павевак сцюдзёны. // З-за ляска выглядае // Яркі месяц чырвоны." Вобраз чырвонага месяца невыпадковы. Паэт ужывае кампазіцыйны прыём вобразнага паралелізму. Пабачанае цыганкай падчас варажбы інакш паўтараяцца на яве, і ксёндз са званочкам у відзяжы варажбіткі азначае не вяселле, а насамрэч урачыста выступае перад труной хлопца, якую з гонарам вязуць дадому.

Вандроўны сюжэт продажу душы нячыстай сіле, вядомы з "Фауста" Гётэ, атрымлівае ўвасабленне ў баладзе "Твардоўскі". Пан Твардоўскі ў культурнай свядомасці беларусаў і палякаў – чарнакніжнік, які ўступае ў змову з д'яблам. У баладзе Т. Зана герой ахвяруе сваёй душой дзеля багацця і кахання прыгожай княжны Мальвіны. Шлях Твардоўскага з каханай праз лес да абяцанага чортам замка нагадвае адначасова і шалёныя скокі з "Дзікага паляўнічага" Г. Бюргера і страшную дарогу да наканаванага месца ў яго ж "Леноры".

Такім чынам, заслуга Тамаша Зана ў тым, што ён адзін з першых звярнуўся да жанру рамантычнай балады, у якой ён сінтэзаваў фальклорна-

міфалагічныя элементы з уплывамi, якія ішлі, найперш, ад нямецкай перадрамантычнай літаратуры, што ўсё разам падлягала аўтарскаму перасэнсаванню і пераплаўленню ў адно мастацкае цэлае.